

Kulturmöten i Sverige

Harald Runblom

I befolkningsmässigt avseende har Sverige under de senaste decennierna undergått stora förändringar. För varje årtionde har antalet invandrade grupper blivit fler och fler. Under 1940-talet var inflyttningen stor från länder runt Östersjön, såsom de nordiska länderna, Estland, Polen och Tyskland. Under 1950-talet och 1960-talet kom invandrare från länderna i Medelhavsområdet, bland andra Jugoslavien och Turkiet. Under 1970-talet blev den latinamerikanska inflyttningen stor, och politiska omvälvningar under 1980-talet har lett till omfattande invandring från Asien och Afrika.

Det tog tid innan svenskarna upptäckte att Sverige inte bara var svenskt utan att det fanns människor från andra kulturer som hade andra krav och önskemål på hur landet skulle byggas och hur framtiden skulle formas. Exempelvis accepterades överlag att balterna, främst esterna, under andra världskriget fick en fristad i Sverige, men som grupp levde de tämligen anonymt.

Gradvis skedde emellertid en förändring, delvis under intryck av internationella förebilder. Den officiella svenska inställningen till invandrarnas och minoriteternas rättigheter i landet fastställdes 1975 i Regeringsformen, där det uttryckligen står att etniska gruppers språkliga och religiösa rättigheter skall garanteras och att deras eget kultur- och samfundsliv bör främjas. Samtidigt antog riksdagen nya grundläggande principer för invandrapolitiken, som fastställdes i honnörsorden jämlikhet, valfrihet och samverkan. Detta innebar en radikal nyorientering från en assimilationistisk till en pluralistisk inställning.

Att fästa rättigheter på papper är en enkel sak, men att i praktiken skapa ett samhälle som ger

förutsättningar för livskraft hos olika kulturer är komplicerad. Detta nummer av Socialmedicinsk tidskrift avser att på vissa punkter belysa villkoren för skilda kulturer som lever sida vid sida och att ge viss orientering om vidden av de kulturella skillnaderna mellan olika invandrargrupper.

Möten mellan enskilda människor medför ofta komplikationer, och det finns ingen anledning att förvänta sig att möten mellan kulturer skulle vara okomplicerade, vare sig det sker som följd av invasion, till följd av flykt eller som spontan, främst ekonomiskt motiverad, immigration. Utan tvekan har den omfattande invandringen till Sverige skapat problem, men ser man invandringen till vårt land i ett längre tidsperspektiv är det uppenbart, att landet ekonomiskt och kulturellt skulle ha varit oändligt mycket fattigare om utlänningar inte sökt sig till Sverige.

Ofta överbetonas det nya i svenskt samhällsliv som invandringen under efterkrigstiden inneburit. Sverige framställs ofta som homogent i etniskt avseende, något som i stort sett äger sin riktighet för 1800-talet men ingalunda för tidigare perioder i den svenska historien. Sverige är traditionellt ett invandrarsamhälle och den svenska kulturen, eller kanske korrektare högkulturen, har i mycket ett europeiskt snitt. Tyskar, skottar, holländare, valoner, judar och balter samt i viss mån även polacker, italienare, fransmän och andra, har under århundraden satt sin prägel på svensk kultur.

De utländska impulserna har i viss mån också förstärkts av svensk emigration och återinvandring av svenskar (inte minst gesällvandringar) till i första hand Tyskland och Holland. Om man tar hänsyn till de relativt låga befolkningstalen kan sägas, att in-

vandringen även kvantitativt varit betydlig. Under 1600-talet var Sverige som mest kosmopolitiskt, vartill den svenska kungamaktens politiska ambitioner och de många engagemangen i de kontinentala krigen bidrog. Därtill kom erövringen av de danska landskapen; integreringen av den danska befolkningen gick förvisso fort och smärtfritt men än idag finns en skånsk provinsialism som har sina historiska rötter i den danska tiden.

I många betraktelser om invandringen till Sverige efter andra världskriget finns en överdriven tendens att beskriva den svenska kulturen som homogen, och detta är nog delvis en omedveten reaktion hos ett samhälle som möter främmande kulturelement och därvid känner vissa hot. I mycket är den synen på Sverige som en enhetskultur en frukt av det sena 1800-talets nationalism och det tryck som två världskrig har ställt den svenska befolkningen inför. Under andra världskriget fanns kommittéer som verkade för att försvenska Sverige och lokala organ som under central ledning drev kampanjer för upplysning om det svenska kulturarvet. Dessa åtgärder vidtogs i ett läge då utländsk propaganda från de krigförande makterna, främst Tyskland, England och USA sköljde över landet. Men den debatt om svenskheten och de tendenser till nynationalism som funnits under de senaste fem-tio åren har utan tvekan samband med Sveriges nygamla roll som invandrarnation.

Kulturmöten är inte hastiga sammanträffanden utan i decennier och generationer utdragna processer. Vill man därför skaffa sig en uppfattning om hur ett samhälle behandlar sina minoriteter måste man anlägga långa tidsperspektiv. Därför är judarna, zigenarna och samerna utmärkta exempel för att belysa den svenska attityden till grupper vilkas religion, levnadsförhållanden och inre organisation avviker från vanliga svenska mönster. Alla tre grupperna är gamla minoriteter i det svenska samhället, i motsats till exempelvis chilénare, eritreaner och iranier.

Zigenarna har funnits av och till i Sverige sedan 1500-talet. Deras närvaro väckte mycken illvilja under århundradena och en svensk förordning från 1637 föreskrev till och med att manliga tattare (en annan beteckning för zigenare) som påträffades ef-

ter en viss tidsfrist skulle dödas medan deras kvinnor och barn skulle utvisas ur landet.

Kunskapen om zigenarna (eller romer som de själva föredrar att kalla sig) före 1900 är ytterst fragmentarisk. I den genom ingående genealogiska och etnologiska studier och en socialmedicinsk undersökning som John Takman genomförde på 1950-talet och 1960-talet är deras situation i det svenska samhället under 1900-talet ingående belyst.

Kulturellt var den svenska zigenargruppen homogen intill dess att "finska zigenare" invandrade under 1960-talet. Till denna homogenitet bidrog den "svenska" zigenargruppens isolering från andra länder efter tillkomsten av en lag från 1914 som förbjöd zigenare att komma in i landet. Zigenarna i Sverige har också bevarat sin särprägel därför att andelen giftermål utanför gruppen varit låg.

Den övervägande majoriteten av svenska zigenare var fram till åren efter andra världskriget nomadiserande men den ökade industrialiseringen medförde, att deras traditionella sysselsättningar (kopparslageri, förtenning, skrothandel, musicerande, artisteri och försäljning) blev olönsamma. Exempelvis fick den anrika zigeniska hästhandeln ge vika för handel med begagnade bilar. Brottet med de traditionella yrkena, vilka förutsatte resor och förflyttningar, försvårade en kontinuerlig och intim sammanhållning. Därför skedde också en försvagning av de zigeniska kulturtraditionerna. År 1943, då praktiskt taget alla zigenare var självförsörjande, uppgavs 5 % vara bofasta; 1954 hade siffran stigit till 31 %, och under 1960-talets förra hälft var 86 % att beteckna som bofasta.

De svenska zigenarna hade till 1950-talet karaktären av en pariasgrupp, kringflackande och utstötta ur samhället, med kort eller ingen skolgång bakom sig, hänvisade till miserabla bostäder samt utsatta för omgivningens förakt och myndigheternas misstro. De svenska zigenarna var svenskspråkiga och 80 % var tvåspråkiga (svenska och romanés). Både relativt (i förhållande till den svenska majoritetsbefolkningen) och absolut försämrades zigenarnas materiella situation efter andra världskriget. Arbetslösheten inom gruppen bredde ut sig.

Det är signifikativt, att de svenska myndigheterna under 1960-talet intensifierade sina ansträngningar

att integrera zigenarna i samhället. Den zigeniska frågan sågs i första hand som en social fråga eller snarare som en fattigvårdsfråga som man i första hand sökte lösa med gängse medel: socialhjälp, bostadsbidrag, skolplikt, arbetsförmedlingsåtgärder.

Det svenska samhällets batteri av institutionella ingrepp visade sig emellertid i stor utsträckning verkningslöst mot denna grupp. De har helt enkelt gjort motstånd mot denna kombinerade integrerings- och hjälpaktion från samhällets sida. Den zigeniska kulturen har alltid kämpat mot och ofta överlevt omgivningens förtryck. Man tvekar naturligtvis att använda beteckningen förtryck som beteckning på den svenska socialvårds- och undervisningsbyråkratins åtgärder för att inlemma zigenarna i samhället, men däremot agerade de (eller en stor del av dem) mot denna välmenande sociala omsorg på delvis samma sätt som man tidigare reagerat mot övervåld och angrepp mot gruppen och dess kultur. Man hindrar att kunskap om den egna gruppen och kulturen läcker ut; man fördelar makten inom gruppen på ett jämlikt sätt (i avsikt att ingen i ledande roll skall kunna dagtinga gentemot storsamhället); individen underordnas kollektivet och man stärker den inre sammanhållningen genom krav på giftermål inom gruppen och genom annan kontroll av individerna. Det finns dock tecken som pekar i riktningen att den zigeniska kulturen har mycket svårt att på sikt överleva i det genomorganiserade svenska välfärdssamhälle, som under 1970-talet knäsatte principen om jämlikhet, valfrihet och samverkan.

Nästan i varje avseende skiljer sig den zigeniska kulturen från den judiska, och deras möten med den svenska kulturen har lett till radikalt skilda förhållningssätt.

Enstaka judar har funnits i Sverige sedan Gustav Vasas tid, men den första kollektiva invandringen av judar började under Gustav III:s tid under senare delen av 1700-talet. Den judiska bosättningen i landet var aldrig populär i bredare lager, och 1782 års judereglemente kan betecknas som en kompromiss mellan kungens och byråkratins positiva inställning samt borgerskapets och prästerskapets judefientlighet. Judarnas invandring till landet skedde framför allt mot borgarna och köpmannakårens ogillande, och när antisemitismen vid olika tillfällen

under tiden mellan 1780 och andra världskriget gjorde sig gällande hade denna nästan genomgående sitt upphov i kretsar som hade sin tyngdpunkt hos köpmannakåren.

Judarnas historia i Sverige kan beskrivas som en gradvis anpassning mot en sekularisering och mot en försvenskning. De stormän som under årtiondena omkring 1900 framträdde inom konsten, vetenskapen och affärsvärlden och som representerades av Oscar Levertin, Henrik Schück och Albert Bonnier tillhörde en generation som i många avseenden var helt försvenskade.

Det finns därför anledning att fråga varför den judiska kulturen har haft så svårt att överleva i Sverige, medan judendomen som kultur och som religion i andra länder har varit livskraftig. I mötet med svensk kultur har judarna valt assimilationens linje och därmed underkastelse under värdlandets normer. Man har valt att ha en mycket låg profil som etnisk grupp, och anpassningen till det svenska kulturmönstret har varit stark. En skillnad kan här noteras gentemot Danmark, där judarna något lättare än i Sverige kunde slå vakt om sina judiska särdrag.

Förklaringen till den svaga överlevnadskraften av judisk kultur i Sverige måste i första hand sökas i det svenska samhället och dess företrädare. Den svenska statsnyttan och samhällsnyttan har varit det allt överskuggande motivet i behandlingen av landets judar. Det går en rak linje från 1600-talets mer eller mindre tvångsmässiga dop av judiska inflyttare, via den gustavianska tidens strikt ekonomiskt motiverade immigrationspolitik till den lika klart negativa svenska inställningen när det gällde invandringen av fattiga östeuropeiska judar under 1800-talets senare del samt oviljan att släppa in judiska flyktingar under 1930-talet och andra världskrigets första år.

Judarnas anpassning har naturligtvis varit plågsam. Man har vänt sin smärta inåt, på traditionellt judiskt manér, och man har inte klagat sin sorg eller som grupp agerat för sina rättigheter. Denna linje har medfört ett förnekande av den egna identiteten. Kontakterna med den internationella judenheten försvagades under denna process och avogheten mot invandringen av nya kategorier av judar, i och

för sig ett välkänt fenomen i historien, förestavades av en önskan att den egna gruppen inte skulle ligga samhället till last.

Mötet mellan svenskar och judar i Sverige har alltså ägt rum på svenskarnas villkor, och det är ett mönster som genomgående gäller för de grupper som kommer till Sverige.

Det plågsammaste kulturmötet inom vårt land har emellertid ägt rum mellan svenskarna och samerna. I många stycken kan den svenska kolonisationen under århundradena av Sameland jämföras med engelsmännens och fransmännens kolonisation av Afrika eller spanjorernas och portugisernas kolonisering av Latinamerika. Det har inneburit en invasion av land, möte mellan rättssystem som haft olika syn på rätten till marken, exploatering av naturresurser som haft svårartade konsekvenser för den traditionella hushållningen samt tvångskristnande. Inte förrän nyligen har samernas rätt till sitt eget språk beaktats och när det skedde var det delvis en följdverkning av att man tog hänsyn till invandrarernas önskemål om hemspråk.

I och med 1975 års invandringspolitiska deklARATIONER antogs i Sverige i princip en pluralism enligt vilken invandrarna inte bara skulle tillåtas utan även uppmuntras att behålla sin kulturella särart. Det finns en inbyggd konflikt mellan dessa ambitioner att bygga ett pluralistiskt samhälle och målen för det svenska samhällsbygget i övrigt.

Enligt den kanadensiske sociologen Raymond Breton finns två skilda sätt att förhålla sig till en invandrar- eller minoritetssituation. I det ena fallet försöker man på olika sätt att stärka invandrarernas ställning genom att de som *grupp* tillförsäkras vissa rättigheter och också kan skaffa sig ekonomiskt och politiskt inflytande. I det andra fallet läggs i stället tonvikten vid den enskilde invandraren som *individ* och politiken går ut på att förbättra hans sociala situation och se till att han personligen inte drabbas av diskriminering.

Den svenska politiken bygger utan tvekan på den senare modellen, vilket är helt följdriktigt om man

ser den i ett historiskt perspektiv. De åtgärder som vidtagits återspeglar det faktum att Sverige är ett välfärdssamhälle av speciell typ, som bara kan förstås mot bakgrund av tidig nationsbildning, en protestantisk kulturtradition och en centralistisk statsförvaltning med gamla anor.

Sveriges ambitioner i kulturellt pluralistisk riktning med frihet för minoriteterna i kulturellt avseende kolliderar med fundamentala drag som sedan sekler satt sin prägel på det svenska samhället, och detta kanske bäst illustreras av den svenska lutherska kyrkan (i vilken omkring 95 % av svenskarna är medlemmar). Det finns således en inbyggd motsättning mellan 1975 års invandrapolitiska beslut och förekomsten av en statskyrka.

Skolpolitiken är ett annat exempel. Antalet privatskolor är få och det är ytterst svårt för minoriteter att etablera egen utbildning. Situationen i Sverige kan jämföras med den danska där det föreligger nästintill fri etableringsrätt inom utbildningsväsendet. Vill man skaffa sig förståelse för vad ens egna utbildningsanstalter betyder för en etnisk grupp kan man betrakta hur de skandinaviska invandrarna i Amerika skapade egna kulturinstitutioner. Islänningarna i Manitoba slog vakt om de isländska litterära traditionerna, danskarna byggde folkhögskolor på prärien i Iowa, finnarna byggde ett college i gruvområdena i norra Michigan, och norrmännen i Wisconsin och Minnesota förde en intensiv debatt om olika skolformers fördelar och nackdelar. Svenskarna grundade i Amerika ett trettiotal läroverk, colleges och akademier.

Man kan knappast påstå att Sveriges invandrare och minoriteter lider brist i materiellt avseende. Den svenska välfärdsapparaten har på ett effektivt sätt integrerat den del av befolkningen som anlänt från andra länder. Osäkrare blir man om man vill ange de kulturella villkoren för dessa grupper, och frågan inställer sig om det på papperet så pluralistiska samhället i praktiken är redo att välkomna den mångfald som det inbjudit till.